

Az Alsó-Garam menti kurtaszoknyás hatfalu¹

Ha a délszlovákiai magyarság néprajzi térképét szemügyre vesszük, akkor néhány, többé-kevésbé élesen elhatárolható vagy éppenséggel fokozatos átmenetekben egymásba olvadó tájegységet, illetve etnikai (néprajzi) csoportot vehetünk számba. Ezek közül a néprajzi szakirodalomban ez idáig kevés figyelemre méltatott, pedig már 1913-ban felfedezett, Alsó-Garam menti „kurtaszoknyás hatfalu” néprajzi jellegzetességeit, csoportalakító kulturális jegyeit veszem most számba. Előre kell bocsátanom, hogy a „kurtaszoknyás hatfalu” mesterséges kifejezés. A helybeliek, bár erős összetartozás-tudatuk van, nem nevezik így magukat, de mindig a viselet, a kurta szoknya alapján különítik el magukat a környezettől. Ezért talán nem lesz alaptalan, ha a bemutatott etnikai csoport megnevezéséül a *kurtaszoknyás hatfalu-t* javasolom.

Mielőtt azonban részletesebben is szólnék a szóbanforgó hat települést egységbe kovácsoló kulturális jegyekről, azok csoportalakító értékéről, tekintsük át röviden a kutatástörténeti előzményeket!

1. Jelenlegi ismereteim alapján a vizsgálandó hat település egyike, jelesen Bény község néprajzáról az első adatokat Möricz Zsigmond közli a század elején, Esztergom vármegye népet bemutató irásában a Borovszky-féle vármegye-sorozat Esztergom megyei kötetében. Ennél azonban sokkal jelentősebb Novák József Lajos 1913-ban megjelent dolgozata, amelyben a szerző a korszak megszokott leíró jellegű anyag-közlő módszerével Bány néprajzához közöl elegendő adatokat, s ezzel kisebbfajta falumonográfia vázlatát adja. Fontos helyet foglalnak el munkájában a településnéprajzi és építészeti adatok, valamint egy eléggé részletes lakodalmi szokásleírás. Meglehetősen részletekbe menő a bényi viselet bemutatása is, amelyet az alábbi fejteteggel kezd: „Előre kell bocsátanom, hogy a bényi női viselet a környékbeli más öt küszgében is megvan, többé-kevésbé virágzik még ma is, de minden faluban némi eltéréssel és más-más változtatásokkal. E községek közül kettő, *Páld és Kis-Gyarmat*, Hont vármegyében van, a többi három: *Bart, Kéménd és Köhid-Gyarmat* pedig Esztergom vármegyében. E viseletről tehát csupán akkor lehetne igazán valamit meg is állapítanunk, ha a fent említett öt község női viseletét is oly részletesen leírhatnánk, mint ahogy az alábbiakban a bényit megkíséreljük”. Annak ellenére, hogy a szerző az általa elkezdett munka folytatására biztat dolgozata végén is („hiszem, hogy ha a fent említett másik öt községet is fel dolgoznánk, az eredmény értékben nagyot nyerne”), komoly néprajzi kutatásokat végző követője azóta sem akadt. Adatait, rajzait az összefoglaló etnográfiai munkák azóta is sorra idézik, újraközlik: további kezdeményező lépések azonban hosszú ideig nem tétettek (hogy ő maga miért nem folytatta a látványos eredménytel kecsgetető Alsó-Garam menti kutatásait, arról nincs tudomásom).

A háború előtt mindössze a falvainkban (elsősorban Barton, Bényben és Kéménden) is virágzó Gyöngyösbokrétá mozgalom lecsapódásaként jelent meg egy-két, kevésszámú, néprajzilag is hasznosítható adatot tartalmazó képes riport a bényi, kéméndi női viseletről. Az 1950-es évek második felétől a több-kevesebb szakszerűséggel íródott kisebb-nagyobb ismeretterjesztő, leíró dolgozatok száma valamelyest ugyan megszaporodott, de az őket jellemző törcsvszerűten mazzolázgatás következtében, légués térben lebegve, nem tudtak megfelelő összhatást elérni. A továbbiakban ezek fölött tartunk egy furólagos szemlért!

Legelőször a kéméndi, valamint a kisgyarmati lakodalomról jelent meg egy-egy rövidebb dolgozat Hideghéthy Jolán és Gyúre Lajos tollából. Elsősorban a népszokások köréből, főleg a naptári ünnepekhez kapcsolódókról (pl. Luca-napi, karácsonyi szokások, farsangi tojászedés, májfaállítás stb.) tudósít ben-

¹A Csemadok Énekújvári JB néprajzi szakszoporájának 1986 június 30-án, Köhidgyarmaton rendezett tudományos tanácskozásán elhangzott előadás rövidített szövege. A tárgyhoz kapcsolódó alapvető szakirodalom: *Ag Tibor*: Kéménd népzenei hagyományai. Irodalmi Szemle, 1975. 641—649. old.; *Croker Ferenc*: Adalékok Bény népzeneéhez. Néprajzi Közlekek III. Bratislava, 1979. 59—84. old.; *Gyúre Lajos*: Kisgyarmati lakodalom. Irodalmi Szemle, 1959. 88—93. old.; *Hideghéthy Jolán*: Kéméndi lakodalom. Néprajzi, 1952. 119—123. old.; *Kaplóczy Bea*: A gyerekek helye és feladatai a kéméndi családban. In: *IRÓDIA B. Szék*: *Hodony Gy. Nové Zámky*, 1985. 9—12. old.; *Kovács László*: Népviselet az Alsó-Garam mentén. Élet és Tudomány Kalendáriuma 1971., 70—76. old.; *Luzka József*: Együtt tanulva. (Jegyzetek egy néprajzi szakszoporairól). Hétfő, 1984. 22., 11. old.; *Novák József*: Adatok Bény község néprajzához. Néprajzi Értécsítő 1913., 32—67. old.; *Cr. Schwalm Edu*: A gabonaművek szerepe az Alsó-Garam mentén női táncalkotásában. Agrár. 20. Éger, 1984. 233—270. old.; *Sidó Zoltán*: A kéméndi női viselet. Irodalmi Szemle, 1975.; *Szabó László*: A népi társadalom változásai az Alsó-Garam mentén magyar falvaiban (1900—1974). Debrecen, 1986.

nünker Csókás Ferenc bényi adatközlésében a nyolcvanas évek tájékán. A kurtaszoknyás viseletről megjelent néhány rövidebb, ismeretterjesztő célzatú dolgozat a Het Szlovákiai magyar népviseletek, valamint a Párták című sorozataiban (Csókás Ferenc, Jókai Mária, Méry Margit). Kivétel Sídó Zoltán korábban megjelent adatközlése jelent a kéméndi női viseletről, amely teljes mértékben önálló kutatáson alapul ugyan, de a feltáró módszer kiforrotlansága miatt csupán statikus képet nyújt — igaz, hogy a szobánforgó 1975-ös Irodalmi Szemle-beli közlés (bár ez belőle nem derül ki) egy terjedelmesebb, talán az értékelést is magába foglaló dolgozat részlete. Ugyanahhban az időkzabban Kosa László a tájegységről ad afogóbb képet — szintén a kurtaszoknyás viselet bemutatására összpontosítva — egy ismeretterjesztő írásában.

Talán még a néptáncutatás témaköréből születtek a legalaposabb jelek. Ezek mind Kéménd hagyományos táncművelőit tartják föl, s részint önálló kiadványokként jelentek meg Takács András feldolgozásában, részint pedig a Martin György és Takács András által összeállított Mátyusföldi népi táncok című kötet részét alkotják. Ág Tibor kiterjedt népköltészeti és népzene gyűjtő tevékenysége során érintőlegesen tájegységünk falvainak is foglalkozott. Kéménd népzenei hagyományairól külön dolgozatban számolt be, valamint nagy gyűjteményében közül egy-egy balladát Kéméndről és Kőhidgyarmatról.

Végezetül szólni kell még azokról a részben lezajlott, részben most folyó kutatásokról, amelyek a kurtaszoknyás hatfalut is érintették. A hetvenes évek első felében (1970—1974) a pozsonyi Komensky Egyetem Néprajzi Tanszéke, az Érsekújvári Járási Múzeummal és magyarországi szakemberekkel karöltve végzett több alkalommal tájékozódó jellegű gyűjtést a tágabban értelmezett Alsó-Garam mentén. A feltáró munka eredményeként jó néhány egyetemi szakdolgozat született, amelyekhez szerzőik részben falvainkban gyűjtötték adataikat. Egy kötet szerkesztőmunkálatai is elkészültek a vidék néprajzát (viseletét, népi építkezését, táplálkozását, földművelését és állattartását, valamint népi társadalmát) bemutató dolgozatokból, ez azonban, sajnos, azóta nem jelent meg. E gyűjteményes munka dolgozatai közül ez idáig tudtommal csak Cs. Schwalm Edit leírása látott napvilágot a tájegység népi táplálkozásáról, és Szabó László a népi társadalomról. Ezen kívül más jellegű összehasonlító munkákban gyakran támaszkodtak Alsó-Garam menti adataikra Szabó László, Varga Marianna és Cs. Schwalm Edit.

A Csemadok Érsekújvári Járási Bizottságának észise alatt, az Érsekújvári Járási Múzeum támogatásával 1982 nyarán hoztunk létre egy amatőr néprajzi gyűjtőket tömörítő *néprajzi szakcsoportot*. E kis társaság rövidesen a kurtaszoknyás falvak néprajzi felmérését tűzte ki céljává. Kutatómunkánk még koránsem fejeződött be, bizonyos részek azonban lezártak tekinthetők. Egy kútre való dolgozat készült el ugyan is a közelmúltban Kéménd néprajzáról — elsősorban az emberélet fordulóival kapcsolatos etnográfiai — folklorisztikai kérdésekről. E megjelenés előtt álló kötetben kívül a csoport tagjainak tollából napvilágot látott már néhány ismeretterjesztő—adatközlő írás a kéméndi népelet egy-egy jelenségéről, pl. a lakodalmi étrendről (Fazekas Mónika és Lakatos Mónika), a kenyérsütésről (Szabó Ildikó), a hagyományos gyermekéletről (Káplóczy Bea) és a szőlőhegy örszének hagyományairól (Parák Endre).

E rövid kutatástörténeti áttekintés alapján megállapíthatjuk: ismereteink nem elégségesek egy etnikai csoportot meghatározó kulturális jegyek számbavételéhez. Ha most mégis erre vállalkozom, teszem azt elsősorban az eddigi kurtaszoknyások körében végzett kutatásaink eredményei alapján, hangsúlyozva azonban a további elmélyültebb történeti—néprajzi kutatások folytatásának szükségességét.

2. A hat település (tehát: *Bán, Bény, Kéménd, Kőhidgyarmat, Kisgyarmat és Garampáld*) térbeli és kulturális egységet alkotva ugyan, de földrajzilag nem zárt területen, a Kisalföld északkeleti peremén, a Garam alsó folyásának két partján, a folyó által létrehozott, szélesen szétterülő, a Duna-menti síksággal egybeomló völgyben helyezkedik el. Területünk tehát két nagy táj, az ún. Palócföld és a Kisalföld éles határvonalakkal ki nem jelölhető találkozási zónájában fekszik. Határhelyzete tükröződik a palócos és a kisalföldi (ha úgy tesszük: mátyusföldi) jegyeket egyaránt fölmutató népi kultúrájukon is, amelyeknek az arányát ha szemléljük, úgy tűnik, inkább az előbbi javára.

A palócos jegyeket is magukon viselő jelenségek közé tartoznak bizonyos szokáscselemek (pl. a *pocta* — keresztelői lakoma; a lakodalmat záró *hajnalútkelés*; a *menyasszonykálaci*; a *temetkezési szokások* néhány eleme; a *karacsonyi ünnepek* eteléléfjei stb.), a *népi teherhordás* eszközei és módjai, valamint a nyugati palóc nyelvjárástípus tükröző tájnyelvi sajátosságok (ez utóbbival kapcsolatban azonban hangsúlyozni kell, hogy ez a dialektus eléggé átmeneti jellegű, számos dunántúli és palócos vonást is tükröz — igaz, az utóbbi az uralkodó benne). Szabó László a palóc „mi”-tudat helyszíni vizsgálata alapján, a népcsoport nyugati határát éppen falvaink tájékan húzza meg.

A Kisalföld felé mutatnak viszont a népi tánc egyes jelenségei, a nagybőjtben készített bírács vagy kötis, valamint a kisalföldi lakoházípus elterjedési területe is valahol itt ér véget keleten. A szőlőhegyi építmények szerkezeti megoldásai szintén egyértelműen a Kisalföld felé mutatnak. Ugyancsak erős rokonságra vall a kisalföldi, főleg a martosai viselettel a hat település, egyébként „palócos” női viselete.

Területünk átmeneti jellegének bizonyítására, véleményem szerint ennyi, előlegzett bizonyító adat elégséges lesz. A következőkben nézzük: melyek azok a jegyek, amelyek e hat települést egységes etnikai csoportá alakítják!

Az etnikai csoportképző jegyek közül — amint arra már részben utaltam — megvan ugyanitt a *földrajzi egység*, a *közös vallás* (római katolikus) és a *közös nyelv*, illetve *dialektus*, de a környezettel szemben ezek egyike sem elhatárolható értékű. További negatív eredménnyel szolgál a *binokviszonyok* vizsgálata, hiszen Bán és Kéménd az esztergomi érsek, Kőhidgyarmat és esztergomi káptalan, Bény és Kisgyarmat a Pálffyak, Garampáld pedig primási birtok volt. Mint már említettem *közigazgatásilag* sem lehet indokolni e csoport kialakulását, hiszen Kisgyarmat és Garampáld az egykori Honf megyéhez, a többi falu pedig Esztergom megyéhez tartozott. Erős megkülönböztető értéke van viszont a ma is élénk *összetartozás-tudat*

nak („mi”-tudat), a csoporton belüli *endogámiának* (amely, ha a múlt századi statisztikák alapján nem is mindig egyértelmű, *tudati szinten* ma erősen jelen van, s ez lényeges!). A *kulturális jegyek* közül egyelőre csupán a névadó, kurtaszoknyás viseletet tudom felhozni, mint egyetlen, összetartó jegyet. Úgy vélem azonban, ennyi is elegendő ahhoz, hogy elfogadhassuk: esetünkben egy valóban létező, pontosan meghatározható etnikai csoportról van szó.

Végezetül a kurtaszoknyás hatfalu etnikai csoport kialakulásának gyökereire, történelmi körülményeire kellene fényt derítenem. Mivel azonban a recens néprajzi anyag gyűjtése mellett jelentősebb történelmi—levéltári kutatásokat ez idáig nem végezhetünk, a kifejtendőik mindössze továbbgondolásra sarkalló feltevések kívánnak lenni, amelyeket a jövőben feltárandó történelmi adatok alátámaszthatnak és cáfolhatnak egyaránt.

Először is nézzük, mit mond a helyi történelmi néphagyomány e sajátos viselet kialakulásáról! Eredetét a hódoltság korára helyezi, amikor is a vidéket megszállva tartó török basának igen megretszettek a kéméndi (vagy bényi, barti stb. attól függően, hogy hol mesélik) lányok, asszonyok. Hogy azonban többet láthasson belőlük, elrendeli: kurtítsák meg a szoknyáikat! A nők eleget tesznek parancsának: a szoknyák aljából egy széles sávnyit levágnak, de közben — furfangos módon túljárva a zsarnok eszén — a derékrést ugyanannyival meghosszabítják, ami által az immár rövidebb szoknya ugyanoda csúszik vissza, ahol addig is volt.

E bájos történetet inkább csak hangulatkeltés céljából mondtam el, hiszen amellett, hogy nem ad választ arra a kérdésre, mi kovácsolta egyébe az Alsó-Garam mente hat faluját (és miért épp e hatot?), abban is sántít, hogy bizony a Novák József Lajos által közölt képeken 1913-ban még nem kurták azok a szoknyák (igaz, szabási elvük megfelel a fentebb elmondottakénak) és a szerző a kurtaszoknya kifejezést nem is használja dolgozatában. E sajátos viselet egyébként nyilván másodlagos: egy, már meglévő közjogi egység kifejeződése nyilvánul meg benne. De vajon mi hozhatta létre ezt az egységet?

Egy ilyen szembeötölő összpontosító erőnek látszik a híres bényi sáncrendszer megléte. Nyilvánvaló, hogy építése és virágzása idején fontos központ lehetett a falu is (bár erre konkrét történelmi adataink nincsenek), tehát elképzelhető, hogy vonzáskörzetében kialakuljon bizonyos falucsoportegység (furcsa azonban, hogy a szomszédos Csata nem került bele ebbe a vonzáskörzetbe, míg a viszonylag távolabbi Kőhidgyarmat igen). Ebben a kérdésben a továbblépést nagyban nehezíti, hogy a sáncok építésének az ideje tu-

Kéméndi idős asszony viselete (1985)

*Kéméndi viselet a századfordulón
(Deutsch Zoltán reprodukciója)*

dományosan nincs véglegesen tisztázva. Az építőmunkálatokat mindenestre a magyar államalapítás tájé-
kán bonyolíthatták le, tehát ha szerepüket számításba akarjuk venni az etnikai csoport kialakulási folya-
matában, akkor az Árpád-kortól kontinuus lakossággal kéne számolnunk. Ez azonban megint csak nehézsé-
gekbe ütközik, hiszen történeti adataink vannak arra, hogy falvainkat a török háborúk alatt többször
elpusztították. Ez az „elpusztítás” persze nem kell, hogy a törzslakosság teljes, végtörvényes kiirtását jelent-
se. Egyszerűen arról is lehet szó, hogy a háborús időkben a falvak népe lakóhelyét elhagyva valahol el-
bújdosott és a veszély elmúltával ismét visszaköltözött régi helyére. Ilyesmire utal az a — természetesen
megint csak nem történelmi hitelességű — helyi eredetmagyarázó monda, amely Kéménd község nevét
magyarázza. A török háborúk alatt, úgymond, a lakosság a vidéket pusztító katonaság elől föld alatti pu-
tilakásokban bújdosott, amelyeknek csak a kéményük látszott ki a földből. A csupa kéményből álló falut
ezért Kéméndnek nevezték el az arra járók. Falvainkban viszonylag sok dél- és középmagyarországi ered-
etre valló családnév található (pl. Baranyai, Bácskai, Szalai, Csákvári, Szegedi, Bankházi stb.), amelyek
talán a török terjeszkedés elől a XVI. században északra menekülőök emlékét őrzik. Ha ők (uródaik) a
mai napig fennmaradhattak, az azt is bizonyíthatja, hogy teljesen nem pusztulhatott ki a vidék a hódot-
ság és a felszabadító háborúk ideje alatt. Másrészt annak a lehetőségét is fölvetik (és éppen erre adhatják
majd meg a választ a levéltári kutatások!), hogy az újonnan, netán nagyjából egy helyről beköltözők ala-
kították ki ezt a sajátos egységet.

Tovább folytatva a lehetőségek felsorolását, Kósa László véleményét kell megemlítenem (egyébként
tudommal ez idáig ő az egyetlen, aki valamivel magyarázni próbálta a falucsoport létrejöttének okát). Ő
egyházaszerzési gyökerűnek véli az etnikai csoport kialakulását: „... az Alsó-Garam mentén Kisbény és
a környező hat község egy fáról (plébánia körzete) alkotott, következésképp egymás között házasodtak,
és jellegzetes népviseletük is megkülönböztette őket a környező falvak népétől.” Elgondolkoztató feltéte-
lezés, amit persze még további kutatásoknak kell pontosítanunk (egyelőre pl. nem oldotta meg a kialakulás
időbeli elhelyezését a kérdés, de önmagában az egyedi viseleti forma létrejöttét sem indokolja).

Érveket és ellenérveket egymás mellé rakva mondtam el a kurtaszoknyás hatfalu létrejöttének megítél-
sem szerinti lehetőségeit. Meglehető, a további kutatások ezek közül bizonyítanak be valamit, de annak le-
hetőségét sem zárhatjuk ki, hogy egy teljesen váratlan eredményt hozzanak.

Liszka József

A szentgáli kanászok a falu társadalmában

Általában akinek tanyaja volt, az több disznót is tartott. Itt már külön kanászt is fogadtak, aki kint
élt a tanyán. Majdnem minden tanyaasi embernek volt külön kanásza. Ha valakinek kanásza volt szüksé-
ge, akkor mindenfelé érdeklődött. De a kanászok is járták a tanyákat és ahol kellett, ott maradtak.

A nagygazdák *konvenciók kanászokat* fogadtak, ezek általában családos emberek voltak. Lakást is kap-
tak kint a tanyán. A gazdatól egy hold konvenció föld járt, ennek felét a gazda elvetette nekik arzával, a
másik felébe kapás növényeket ültettek, ezt saját maguk művelték. Tarthatott egy anyadisznót évi szapo-
rulatával együtt. Ez nyáron kijáratott a gazda *fókájával*, de télen magának kellett etetnie, gondoznia.
Járt még neki ezen felül 20 kg zsír, 20 liter petróleum, 12 kg só és némi konvenció pénz, amit negyed-
évenként kapott meg a kanász. A hold földön kívül kapott még 150—200 négyzetögl konyhakertet is.
Naponta egy liter tej egészítette ki a járandóságot.

Ha a kanász felesége segített valamit a gazdnál, azért külön fizettséget kapott. Ezt nem pénzben, hanem
ruhában, élelemben adták, pl.: mákot, lisztet, zsírt kérhetett, ha megszorult. Mindig április 1-től április
1-ig szegődtek.

A kisebb gazdák egyedülálló kanászt alkalmaztak. Ha gyerek volt — 10—18 év kor között —, akkor
az apja *kiszegődte* (megbeszélte) a bérét a gazdával. Mindenképpen járt neki szállás, koszt, ruhafelhárítás,
mosás, varrás. Emellé még általában 1 pár csizma, 1 nyári ruha, 1 téli ruha, 2 pár fehér ruha (ing és ga-
tya). Volt, aki még *kiszegődött* 1 kocsi fát és 1-2 mázsa búzát is, amit aztán hazavitték a faluba a szülők.

Az egyedülálló kanászok mindig január 1-től január 1-ig szegődtek. Ha nem tetszett nekik a gazda, egy
év után továbbálltak. Ha igen, maradtak. Természetesen a gazda tetszését is el kellett hogy nyerte a mun-
kájával, csak akkor maradhatott. Amikor újév táján a gazdák összejöttek a Polgári körben, kérdezték
egymástól: Kit fogadsz az idén? Én a tavalyit. Ez minden évben így volt. Így aztán a nála levő kanászra
rá is maradt ragadványnevként a „Tavalyi”.

A kiskanász (gyerek) kutyát nem vitt magával a tanyára. A család kölcsönadta neki a háznál levő „*Jor-
hanu*” kutyát. Ez olyan pásztorkutya volt, melynek nem volt munkája, csak a ház körül lődörgött.

A felnőtt kanász általában agglégény volt. Vagy esetleg özvegyember, akinek meghalt a felesége és
gyermekke nem volt, vagy már nagyok voltak és nem az ő gondja volt az ellátásuk. Az ilyenek szívesen
mentek ki a tanyára. Kutyájuk is volt, vitték magukkal. Szegődött héruk volt. Pénzben és természetben
kapták.

Támás Imre egyik kanásza, Vitáris Dániel, „*Jentálpénzre*” szegődött, azaz negyedévenként kapta meg a
fizetését: az 1940-es években 30 pengőt. Emellett persze ő is kapott szállást, kosztot és ruhamosást, még